

انگیزش تحصیلی در نظام‌های آموزشی

دسترسی آزاد

<https://journal.afagh.ac.ir>

شماره ۲، دوره ۱، ۱۴۰۴

کاوشی در روش‌های آموزش شایستگی‌های کارآفرینی به دانشجویان علوم انسانی از طریق انجمن‌های علمی دانشجویی

فرهاد سراجی^۱، زهرا شادابی‌پور^۲

۱. استاد، گروه روش‌ها و برنامه درسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. کارشناسی ارشد، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

Email: fseraji@ut.ac.ir

چکیده

هدف این پژوهش شناسایی راه‌های آموزش کارآفرینی به دانشجویان از طریق فعالیت‌های انجمن‌های علمی - دانشجویی رشته‌های علوم انسانی بود. با اتخاذ رویکرد کیفی و با منطق نمونه‌گیری هدفمند ۱۰ نفر از کارشناسان و ۱۴ نفر از دانشجویان عضو انجمن‌های علمی علوم انسانی برای مصاحبه نیمه ساختاریافته انتخاب شدند. سوالات مصاحبه بر حیطه‌های ویژگی‌های فردی، بین فردی و شیوه‌های تهیه مدل‌های کسب‌وکار متمرکز بود. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون و جهت اطمینان از کیفیت داده‌ها از معیارهای اعتبار، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری و تاییدپذیری استفاده شد. با تحلیل مضمون‌ها ۲۸ مضمون اصلی به‌دست آمد که برای پرورش ویژگی‌های فردی راهکارهایی مانند «ایجاد فضای آموزش عینی و واقعی از طریق حضور در مراکز مختلف کسب‌وکار و برگزاری اجتماعات دانشجویی با بهره‌مندی از تجارب افراد کارآفرین» به‌دست آمد. برای تقویت ویژگی‌های بین‌فردی «تبادل تجربه در گردهمایی‌ها و شبکه‌های متنوع علمی - آموزشی»، «شناساندن موقعیت‌های شغلی و بازارکار هر رشته تحصیلی با به‌کارگیری روش‌های نوین تدریس و تعامل با صاحبان مشاغل مربوطه»، «محول کردن اداره‌ی فعالیت‌های جمعی دانشگاه به دانشجویان» استخراج گردید. همچنین برای پرورش مهارت‌های مربوط به تهیه مدل کسب‌وکار راه‌هایی مانند «آشنایی با مدل‌های مختلف کار و اشتغال با فعالیت در شبکه‌ها و فضاهای واقعی کسب‌وکار، «بهره‌گیری از واحد درسی آموزش کارآفرینی به‌وسیله‌ی تدارک بازدیدها و گردش‌های علمی و تجزیه و تحلیل مدل‌های متنوع کسب‌وکار» پیشنهاد گردید.

کلید واژگان: آموزش کارآفرینی، شیوه‌های آموزش، رشته‌های علوم انسانی، انجمن‌های علمی دانشجویی، کارشناسان

۱. مقدمه

آموزش مدرن مستلزم آن است که معلمان شایستگی‌های کارآفرینی را توسعه دهند، زیرا شیوه‌های آموزشی سنتی در ارائه روش‌های آموزشی فردی شکست می‌خورند. پیشرفت‌ها در یادگیری عمیق، روش‌های جدید مبتنی بر داده را برای توسعه برنامه‌های آموزشی توسعه حرفه‌ای در اختیار مؤسسات آموزشی قرار می‌دهد (لی^۱، ۲۰۲۵). مؤسسات آموزشی امروزی برای موفقیت در مدرسی که در حال تحول آموزشی هستند، خواستار آن هستند که معلمان از قابلیت‌های کارآفرینی برخوردار باشند. مؤسسات آموزشی اکنون به دنبال معلمانی هستند که به جای انتقال ساده دانش، توانایی‌های حل مسئله را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهند (نک و کوربت^۲، ۲۰۱۸). دانشجویان از طریق مربیان متخصصی که برنامه آموزشی کارآفرینی را ارائه می‌دهند، توانایی‌های آینده‌نگرانه را توسعه می‌دهند. اجرای این اصول با چالش‌هایی در بین کارکنان آموزشی مواجه می‌شود زیرا آنها فاقد توانایی‌های کارآفرینی ضروری برای تدریس هستند (فایول و گیلی^۳، ۲۰۱۵).

در نظام آموزشی مدرن، آموزش کارآفرینی به طور فزاینده‌ای برای اساتید و معلمان ضروری شناخته می‌شود، زیرا آنها را به مهارت‌هایی مانند خلاقیت، نوآوری، حل مسئله و سازگاری - ویژگی‌هایی که برای تقویت مشارکت یادگیرنده و پاسخ به چالش‌های پیچیده و واقعی جهان لازم است - مجهز می‌کند (لی، ۲۰۲۵). مدارس و دانشگاه‌های مدرن باید ذهنیت دانش‌آموزان را با تمرکز بر کارآفرینی توسعه دهند، زیرا اقتصاد جهانی اکنون بر نوآوری و استقلال تأکید دارد (پونگ، ۲۰۲۴). نتایج آموزشی بهبود می‌یابد زیرا اساتید و معلمان هنگام تدریس، خلاقیت را با حل مسئله و تاب‌آوری همراه می‌کنند (جانسوسالو و همکاران، ۲۰۲۱). مؤسسات آموزشی با چالش‌هایی روبرو هستند زیرا بسیاری از مربیان آموزش کارآفرینی دریافت نمی‌کنند که مانع از توانایی آنها در آموزش این شایستگی‌ها به دانش‌آموزان می‌شود. داشتن مهارت‌های کارآفرینی توسط معلمان منجر به سازگاری بهتر الزامات آموزشی پس از تغییرات در انتظارات آموزشی و پیشرفت‌های فناوری می‌شود (لاکتوس، ۲۰۱۵). رویکردهای آموزشی، دانش‌آموزان و دانشجویان را به سمت کار خودگردان سوق می‌دهد و همزمان شایستگی‌های رهبری را همراه با مهارت‌های ابتکاری توسعه می‌دهد که منجر به نتایج کاری موفق در محیط‌های کاری موجود می‌شود. مربیان کارآفرینی با استفاده از پروژه‌های حل مسئله در دنیای واقعی در ترکیب با یادگیری مبتنی بر پروژه، مشارکت دانش‌آموزان را ایجاد می‌کنند. چارچوب آموزشی از طریق مربیانی که تفکر کارآفرینی را می‌پذیرند، تغییرات مفیدی را دریافت می‌کند. تمرین تفکر کارآفرینی به مربیان این امکان را می‌دهد که در روش‌های آموزشی قبلی، فضاهایی را برای توسعه استراتژی‌های آموزشی جدید که طراحی مجدد برنامه آموزشی را بهبود می‌بخشند، پیدا کنند (ماکایا و همکاران، ۲۰۲۳).

از آنجایی که دانشگاه‌ها به عنوان متولیان اصلی تربیت و پرورش منابع انسانی متخصص در جامعه، نقش اساسی دارند، توجه به مقوله کارآفرینی در دانشگاه به توسعه بهتر این امر کمک می‌کند. دانشگاه‌ها یکی از مهم‌ترین نهادهایی هستند که می‌توانند در تربیت نیروی کارآفرین و توسعه کارآفرینی نقش موثری ایفا نمایند. از ابزارهایی که در اختیار دانشگاه‌ها می‌باشد می‌توان به وجود اعضای هیئت علمی، همکاری انجمن‌های علمی-دانشجویی، مراکز رشد و فناوری و مراکز کارآفرینی اشاره کرد (طالبی و همکاران، ۱۳۹۹). دانشگاه‌ها برای ترغیب دانشجویان به کارآفرینی به مجموعه‌ای از برنامه‌های آموزشی نیاز دارند (انگل و همکاران^۴، ۲۰۱۰). در آموزش کارآفرینی روش‌هایی چون شروع کسب و کار در دوره‌ی کارشناسی، بازی‌های جدی، شبیه‌سازی، عمل متفکرانه و تفکر مبتنی بر طراحی را برای توانمندی دانشجویان در تمرین کارآفرینی (ونکاتارامن^۵، ۲۰۱۹) و خدمات مشاوره‌ای، ارائه تسهیلات متنوع به

¹ Li

² Neck & Corbett

³ Fayolle & Gailly

⁴ Engle et al

⁵ Venkataraman

دانشجویان و برگزاری برنامه‌ها، کارگاه‌ها و سمینارهای آموزشی در توسعه کارآفرینی موثرند (کوشوا و مارو^۱، ۲۰۱۵). با توجه به این که بهترین و موثرترین نوع یادگیری در فرآیند کارآفرینی، براساس منابع یادگیری کارآفرینانه صورت می‌گیرد؛ بنابراین، در راستای پرورش کارآفرینان بالقوه، توجه به روش‌ها و منابع یادگیری کارآفرینانه ضرورت می‌یابد. با این وجود اکثر محققان بر این عقیده‌اند، برنامه‌های آموزش کارآفرینی بایستی به‌گونه‌ای باشند که مهارت‌هایی چون تفکر خلاق، کشف تکنولوژی‌های نوآورانه، مهارت مذاکره، رهبری، توسعه محصول جدید، پرورش و حفاظت از ایده را در کارآفرینان پرورش دهند. شیوه‌هایی نظیر روش موسسات تجاری کوچک، روش کارآفرینان مقیم، انجمن دانشجویان کارآفرین، روش راه اندازی کسب و کار، تبادل دانشجو، دوره کارورزی و کارگاه‌های تابستانه کارآفرینی از شیوه‌های مطرح در دانشگاه‌های معروف جهان هستند (وفایی، ۱۳۹۱). در برخی رشته‌ها در آموزش عالی ورود به طرح کارآفرینی به ویژه در رشته‌های علوم انسانی بسیار محدود می‌باشد و با شک و تردید انجام می‌شود، با وجود اینکه ادبیات کارآفرینی برخاسته از حوزه علوم انسانی مانند اقتصاد، روانشناسی، مردم شناسی و مدیریت است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۲)، اما رشد و توسعه علوم انسانی نسبت به سایر رشته‌ها در مواردی چون فرصت‌های شغلی، انگیزش پیشرفت، خلاقیت و نوآوری، استقلال طلبی و رقابت‌پذیری اهمیت بالایی نداشته است (رفیعی و همکاران، ۱۳۹۸).

همچنین از مهم‌ترین موانع دانش‌آموختگان در ایجاد کارآفرینی و اشتغال‌زایی، نبود آموزش مناسب جهت کسب درآمد از مهارت‌های حرفه‌ای و نبود نهادهای حمایتی رسمی و غیر رسمی مناسب، است (صفوی و مرادی، ۱۳۹۲). در راستای کاهش و رفع این موانع، انجمن‌های علمی دانشجویی، با اتکا بر توان انگیزشی بالای نیروهای جوان خود، سهم جدی در توسعه اهداف دانشگاهی ایفاء می‌کنند و با کارکردهای متعددی از جمله: ایجاد ارتباط و پیوستگی بین دانشجویان، فارغ التحصیلان و اساتید، ارتقای سطح علمی دانشجویان، شناسایی فرصت‌های شغلی، بهبود مهارت‌ها و غنی کردن توسعه فردی و حرفه‌ای، رعایت حقوق و حمایت از دانشجویان، ارائه تسهیلات و اطلاعات به دانشجویان جدیدالورود، ایجاد انگیزه برای تحصیل، ارتقای تفکر انتقادی، افزایش اعتماد به نفس دانشجویان، تقویت روحیه همکاری و کار گروهی، ارزیابی سطح علمی رشته‌ها، ارتباط علمی با سایر دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی، توسعه مهارت‌های ارتباطی دانشجویان، تقویت حس سازندگی و کاهش تنش‌های ایجاد شده در اثر وارد شدن در عرصه پر چالش دانشگاه، نقش سازنده‌ای داشته باشند (شارع پور، ۱۳۸۶). انجمن‌های علمی دانشجویی به دلیل استقرار در دانشگاه‌ها به عنوان قلب تپنده تولید فکر و علم کشور، ظرفیت بالایی برای تبدیل علم به فناوری و نوآوری در جامعه دارند و امکانی برای تمرین داوطلبانه فعالیت‌های علمی در قالب کار گروهی هستند؛ دانشجویان با اهداف علمی و تخصصی گرد هم می‌آیند و با فعالیت در انجمن‌های علمی ضمن ترویج و تعمیق فضای علمی در دانشگاه‌ها، زمینه رشد خود را نیز فراهم می‌آورند و به دلیل داشتن انگیزه فراوان برای فراتر رفتن از فضای آموزشی نظری دانشگاه، تلاش خودجوش برای برقراری ارتباط با فضای خارج از دانشگاه، به‌ویژه جامعه و صنعت که در واقع مشتری اصلی علم و فناوری هستند، باعث می‌شود که این انجمن‌ها، ظرفیت بالایی برای کاهش فاصله بین دانشگاه و صنعت و خلق فناوری‌های مورد نیاز جامعه و صنعت داشته باشند. لذا مشارکت دانشجویان در انجمن‌های علمی و نهادهای دانشگاهی شبیه به آن، می‌تواند در شناسایی نقش و موقعیت دانشجویان در دانشگاه موثر واقع شود؛ به دانشجویان و به خصوص دانشجویان کارشناسی که در حال تجربه محیطی جدید هستند اعتماد به نفس داده و حس مسئولیت‌پذیری را در آن‌ها ایجاد و تقویت نماید (میرزایی و همکاران، ۱۳۹۷). به‌طور مسلم، وجود تشکل‌ها و انجمن‌های مختلف موجب موفقیت بیشتر دانشگاه در ایفاء چنین نقشی جهت انتقال این مهارت‌ها (مهارت‌های مختلف کارآفرینی) به فرد می‌شود و دانشجویان را برای مواجهه با چالش‌های خارج از دانشگاه مهیا می‌سازد (جاوید، ۱۳۸۶). اما در پژوهش‌ها، نقش مهم انجمن‌های علمی دانشجویی در آموزش صلاحیت‌های کارآفرینی مورد توجه قرار نگرفته است.

^۱Kushwaha & Maru

در نظر دانشجویان و استادان رشته‌های مختلف علوم انسانی (گروه‌های علوم اجتماعی، تربیت‌بدنی، حقوق، روانشناسی، علوم تربیتی، الهیات، کتابداری و مدیریت) وضعیت آموزش دانش و مهارت کارآفرینی در این رشته‌ها بسیار نامناسب می‌باشد. در حقیقت، مواد آموزشی (واحددرسی)، محتوای علمی واحدهای درسی و برنامه‌های فرعی علمی- آموزشی (مانند؛ سمینار، کارگاه، بازدید و...)، حتی شیوه‌های تدریس استادان در رشته‌های علوم انسانی در انتقال مفاهیم کارآفرینی و کسب‌وکار، وضعیت نامناسبی دارند و دانشجویان دانش و مهارت‌های کارآفرینی و کسب‌وکار را برای ورود به بازار کار نمی‌آموزند. بنابراین فاقد مهارت‌های لازم جهت انجام مشاغل گوناگون و راه‌اندازی، مدیریت و توسعه یک کسب‌وکار کوچک و مستقل می‌باشند (صفری و سمیع‌زاده، ۱۳۹۱). یک نکته مهم دیگر این است که پژوهش‌ها نشان می‌دهد؛ دانشجویان رشته‌هایی که به اقتصاد دانش نزدیک‌ترند (مثل مهندسی)، از حمایت‌های دولتی بیشتری برخوردار هستند تا رشته‌های علوم پایه و علوم انسانی که بیشتر به مباحث بنیادی، کمتر کاربردی و اقتصادی می‌پردازند. علیرغم اینکه دانشجویان دارای علایق کارآفرینانه هستند. آیا کارآفرینی دانشجویان که رشته‌های آن‌ها مستقیماً به بازارهای دانش- محور ارتباط ندارد، نیز سودآوری دارد؟ (ثنایی پور و قرونه، ۱۳۹۵)؛ بنابراین باید توجه داشت که علوم انسانی و هنر، یک انتخاب نیست، بلکه ضرورت زندگی امروز همه‌ی ابنای بشر است و طبیعت علوم و فنون نوین به شکلی تنگاتنگ با مسائل اقتصادی و اجتماعی دنیای مدرن گره خورده است و علوم انسانی حامی و دربرگیرنده‌ی روش‌هایی است که در خدمت بشر باشد. اختراع، انتقال تکنولوژی و کارآفرینی در شغل‌های جدید مستلزم شناخت و به کارگیری آموزه‌های علوم انسانی و هنر در برنامه‌های آموزشی است (صلاحی مقدم و مقداری، ۱۳۸۴).

لذا در این تحقیق، پژوهش‌هایی مرتبط با آموزش کارآفرینی از طریق انجمن‌های علمی دانشجویی و تشکل‌هایی نظیر آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند که منابع و راهبردهای نظری و عملی آموزش صلاحیت‌های کارآفرینی در علوم انسانی و اجتماعی را به طرق مختلف نشان می‌دهند. به منظور ارتقای آموزش کارآفرینی پیشنهاد می‌شود آموزش کارآفرینی در همه‌ی سطوح مستقر شود، از روش‌های تدریس فعال استفاده شود، در کنار مشاوره‌های تحصیلی، مشاوره کارآفرینی هم انجام شود، از مربیان شایسته کارآفرینی بهره گرفته شود، دولت از فراگیران کارآفرین حمایت کند و آموزش کارآفرینی عمدتاً متمرکز بر فراگیری باشد که روحیه کارآفرینی دارند (مینایی پور و همکاران، ۱۳۹۹) آموزش و برنامه درسی؛ پژوهش و استارت‌آپ؛ طرح کسب‌وکار؛ شرکت‌های دانش‌بنیان؛ برنامه کارآفرینی و دانش‌آموختگان؛ بهره‌مندی از مشاوران متخصص، اساتید و مربیان حاذق، اعضای هیات علمی، محیط‌های کارگاهی و آزمایشگاهی؛ اجرای دوره‌های کارورزی و کاربینی واقعی در محیط کار؛ آموزش قوانین کسب‌وکار؛ تشویق و حمایت از ایده‌ها، ثبت ایده و اختراع و تجاری سازی و مدیریت فناوری از موارد اصلی مقوله محیط دانشگاهی و ارزش‌آفرینی در ایجاد رفتار کارآفرینانه می‌باشد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹). واگذاری مالکیت دارایی‌های فکری تحقیقات تامین مالی شده‌ی دانشگاه به اساتید جهت ایجاد انگیزه برای تجاری سازی آن‌ها؛ شناسایی مشکلات شرکت‌های پیشرو ایرانی در حوزه‌ی صنایع خلاق و تعریف پروژه‌های مشترک با آن‌ها؛ شبکه‌سازی با دانش‌آموختگان موفق در کسب‌وکارشان و نهادهای حامی کارآفرینی در حوزه‌ی علوم انسانی؛ ترویج فرهنگ کارآفرینی در بین فارغ‌التحصیلان و اساتید دانشگاه؛ برنامه‌ریزی برای شکل‌دهی و استقرار کسب‌وکارهای درآمدزا فارغ‌التحصیلان در اطراف دانشگاه و تمرکز بر حمایت از چند کسب‌وکار موفق دانشگاه در حوزه‌ی علوم انسانی، از راهکارهای توسعه کارآفرینی در حوزه‌ی علوم انسانی و اجتماعی می‌باشند (گودرزی و خالوئی، ۱۳۹۸).

آموزش ترکیبی (یادگیری الکترونیکی و حضوری)، فیلم‌های آموزشی، سخنرانی، مطالعه موردی، بحث گروهی، استفاده از روش‌های مشارکتی و گروه‌بندی، ملاقات با شرکت‌های کارآفرین موفق و دعوت از آن‌ها برای تبادل تجربیات و فعالیت‌های فوق برنامه در قالب بازی از راهبردهای یاددهی- یادگیری موثر در آموزش کارآفرینی در رشته‌های علوم اجتماعی و علوم رفتاری است (حکیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵). در بین مجموعه روش‌های آموزش کارآفرینی، استفاده از روش‌های فعال شامل کار انفرادی عملی، آموزش در

محیط واقعی و کار با افراد با تجربه که دانشجویان را به صورت مستقیم درگیر می‌کند به مراتب از سایر روش‌ها اثربخش‌ترند (عبداللهی و مقصودی، ۱۳۹۵). کار با مربیان باتجربه، کار تیمی، کلوب‌های کارآفرینی، مشاهده فیلم کارآفرینی، بحث گروهی، تمرینات کلاسی، برگزاری کارگاه و سمینار، دعوت از سخنران مهمان، بازدید علمی، کارورزی، بازدید از کسب‌وکارهای نوآورانه، سخنرانی‌های الکترونیکی همزمان و مصاحبه با کارآفرینان از موثرترین روش‌های آموزش در حوزه کارآفرینی هستند (مقصودی، ۱۳۹۵). در دوران محدودیت‌های کرونا برخی از شیوه‌های یادگیری مانند سمینارهای ارائه همزمان، اجتماع‌های پژوهشی آنلاین، مطالعات موردی، جلسات ناهمزمان کار تیمی، بحث گروهی، طوفان مغزی به روش همزمان و پرسش و پاسخ در کلاس‌های مجازی؛ برگزاری کارگاه‌های دیجیتال و مجازی؛ سمینار مجازی توسعه طرح کسب‌وکار و ارائه طرح تجاری در سه دقیقه (طرح آسانسور) توسط دانشجویان، نوشتن طرح کسب‌وکار، جلسات عملی و شبیه‌سازی طرح‌ها در کلاس درس مجازی و تعامل با فراگیران بین‌المللی در کنفرانس‌ها، نمایشگاه‌ها و کارگاه‌های آموزشی بین‌المللی برای آموزش کارآفرینی شناسایی شده است (سکوندو و همکاران^۱، ۲۰۲۱). استفاده از بسترهای مختلف آموزش مجازی، استفاده مجدد از مطالب دیجیتالی و ادغام فناوری‌های جدید مکمل، استفاده از دوره‌های موک‌ها، شبیه‌سازها، وایت‌بردهای تعاملی، پروژکتورها، چاپگرهای سه بعدی و موارد نظیر آن فرصت‌های تازه‌ای برای آموزش کارآفرینی فراهم می‌سازد (وینوگرادوا و همکاران^۲، ۲۰۱۹).

در سال‌های اخیر از یک سو، پذیرش دانشجو در نظام آموزش عالی ایران، روند بسیار فزاینده‌ای داشته است به گونه‌ای که در حال حاضر حدود نیمی از دانشجویان کل کشور را دانشجویان رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی تشکیل می‌دهند. از سوی دیگر، سالانه هزاران نفر از فارغ‌التحصیلان رشته‌های مختلف وارد بازار کار می‌شوند و حال آن‌که بسیاری از این جمعیت انبوه، فاقد شغل متناسب با رشته‌ی تحصیلی خود هستند که این وضعیت در رشته‌های علوم انسانی به مراتب نگران‌کننده‌تر است (گودرزی و خالوئی، ۱۳۹۸). در پژوهش‌های بررسی شده، نقش مهم انجمن‌های علمی دانشجویی در آموزش صلاحیت‌های کارآفرینی مورد توجه قرار نگرفته است؛ بنابراین در این پژوهش سعی بر آن است در راستای آموزش ویژگی‌های فردی و بین‌فردی و چگونگی تهیه طرح کسب و کار مرتبط با کارآفرینی، با استفاده از نظرات متخصصان این حوزه در قالب فعالیت‌های انجمن‌های علمی دانشجویی که نهادی در دل آموزش عالی است راهکارهای لازم و ممکن به دانشجویان علوم انسانی ارائه شود؛ بنابراین، پژوهش حاضر در صدد است راه‌های آموزش کارآفرینی از طریق فعالیت‌های انجمن‌های علمی - دانشجویی در رشته‌های علوم انسانی را شناسایی کند.

۲. روش‌شناسی

پژوهش حاضر به منظور شناسایی راه‌های آموزش کارآفرینی از طریق فعالیت‌های انجمن‌های علمی - دانشجویی، انجام شد. مشارکت‌کنندگان این پژوهش را اعضای انجمن‌های علمی - دانشجویی رشته‌های علوم انسانی در دانشکده‌های ادبیات و علوم انسانی و اقتصاد و علوم اجتماعی در دانشگاه بوعلی سینا و کارشناسان آموزش کارآفرینی که در دوران دانشجویی در تشکل انجمن‌های علمی - دانشجویی نیز فعالیت داشته‌اند، تشکیل می‌داد. ابتدا برای توجیه مشارکت‌کنندگان، برای هر انجمن به صورت جداگانه، یک جلسه کانونی به صورت مجازی و با بحث و تبادل نظر نوشتاری و گفتاری (تایپ و ویس) در پیام‌رسان واتساپ با حضور پژوهشگر، دبیران و اعضای انجمن‌ها صورت گرفت. در این پژوهش با ده نفر از کارشناسان کارآفرینی با این ملاک که مدرس واحد درسی آموزش کارآفرینی یا مدرس و دانش‌آموخته‌ی دوره‌های آموزشی کارآفرینانه بودند و همچنین در دوران دانشجویی خود نیز در تشکل

¹ Secundo et al

² Vinogradova et al

انجمن‌های علمی دانشجویی فعالیت داشته‌اند و چهارده نفر از اعضای انجمن‌های علمی دانشجویی با این ملاک که عضو انجمن‌های علمی - دانشجویی رشته‌های علوم انسانی از دانشکده‌های ادبیات و علوم انسانی و اقتصاد و علوم اجتماعی دانشگاه بوعلی سینا باشند با منطق نمونه‌گیری هدفمند و روش نمونه‌گیری مجموعه‌ای یا ملاک‌محور انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری مجموعه‌ای (ملاک محور)، روشی است که در آن افراد یک مجموعه که معیار خاصی را داشته باشند مورد بررسی قرار می‌گیرند (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱).

در پژوهش حاضر، مصاحبه با انجمن‌های رشته‌های علوم انسانی شامل هفت انجمن در دانشکده ادبیات و علوم انسانی اعم از انجمن رشته‌های زبان و ادبیات فارسی، زبان و ادبیات عربی، علوم تربیتی، حقوق، زبان‌شناسی، الهیات و تربیت‌بدنی و پنج انجمن در دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی اعم از انجمن‌های رشته‌های علوم اقتصادی، علوم اجتماعی، علوم سیاسی، روانشناسی و حسابداری در نظر گرفته شده بود که از بین انجمن رشته‌های نامبرده سه انجمن رشته‌های حقوق، علوم اجتماعی و علوم سیاسی تمایل به شرکت در مصاحبه نداشتند و مصاحبه با مابقی انجمن‌های نامبرده (۹ انجمن) صورت گرفت. برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات در بخش کیفی از مصاحبه‌ی نیمه ساختارمند انفرادی استفاده شد. ابتدا سوالاتی کلی مانند «از طریق چه فعالیت‌هایی در انجمن‌های علمی - دانشجویی، می‌توان ویژگی‌های مورد نیاز کارآفرینی را به دانشجویان آموزش داد؟» راجع به مولفه‌های مختلف ویژگی‌های کارآفرینی و فعالیت‌های انجمن‌های علمی - دانشجویی مناسب جهت آموزش این ویژگی‌ها، انتخاب شد و در مصاحبه‌ی اولیه با مشارکت کنندگان، براساس پاسخ‌های ارائه شده، پژوهشگر آن را به سمت ویژگی‌های مختلف کارآفرینی در ابعاد مختلف هدایت و اصلاح کرد و تغییر یا بسط داد. سوالات اولیه مصاحبه بر پایه‌ی مفاهیم نظری تدوین گردید و برای اطمینان از مناسب بودن آن‌ها، سوالات قبل از شروع مصاحبه مورد بازبینی قرار گرفت، اصلاحات و تغییرات لازم در ساختار سوالات انجام شد و مورد جرح و تعدیل قرار گرفت و جمع‌آوری داده‌ها در فضای مجازی با استفاده از پیام رسان واتساپ در قالب تبادل صدا (ویس) و گاهی به صورت نوشتاری (تایپ) و تماس تلفنی بین پژوهشگر و مصاحبه‌شوندگان آغاز گردید. اعضای انجمن‌ها با توجه به تجارب کسب‌شده‌ی خود در انجام فعالیت‌های متنوع انجمن و کارشناسان با توجه به تجارب و نتایج تدریس در مقوله کارآفرینی و تجارب فعالیت در انجمن‌های علمی - دانشجویی در دوران دانشجویی خود به سوالات پاسخ می‌دادند. لازم به ذکر است؛ وجود بیماری کرونا و عدم امکان مصاحبه حضوری، مسبب مصاحبه‌ی مجازی گردید. جمع‌آوری اطلاعات تا اشیاع داده‌ها ادامه یافت؛ بدین معنی که در مصاحبه‌هایی که با افراد (کارشناسان و اعضا) انجام می‌شد، پاسخ‌های قبلی تکرار می‌شد و داده‌های جدیدی به دست نمی‌آمد. زمان مصاحبه، بستگی به وضعیت شرکت کننده، بین ۴۰ تا پنجاه و پنج دقیقه طول می‌کشید.

روش تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر، روش تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون عبارت است از روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است، داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند و برای بیان واقعیت و هم برای تبیین آن به کار می‌رود (براون و کلارک، ۲۰۰۶). فرایند کامل تحلیل مضمون را می‌توان به سه مرحله تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن و ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن طبقه‌بندی نمود. در حالی که همه این مراحل با تفسیر و تحلیل همراه است اما در هر مرحله از تحلیل، سطح بالاتری از انتزاع به دست می‌آید (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰).

به منظور افزایش روایی پژوهش از ارزیابی درونی (مراجعه مجازی به مصاحبه‌شوندگان برای تایید نتایج) و ارزیابی بیرونی (بازنگری نتایج مصاحبه‌ها توسط کارشناسان مربوطه) استفاده شد. برای دستیابی به پایایی پژوهش نیز در تمامی مراحل انجام تحقیق، پژوهشگر تلاش داشت دقت لازم را مبذول دارد و ضمن مستند سازی جزئیات پژوهش، از هر گونه سوگیری اجتناب کند (آقامحمدی و همکاران، ۱۳۹۷). مارشال و راس من^۲ (۱۹۹۵)، چهار معیار برای ارزیابی پژوهش کیفی بیان می‌کند که عبارتند از: قابل اعتبار

¹ Braun & Clarke

² Marshall & Rossman

بودن، قابل انتقال بودن، وابستگی داشتن و قابل تایید بودن. لذا پژوهشگر برای رسیدن به قابلیت اعتبار یا همان اعتبارپذیری از تکنیک‌های زیر استفاده کرده است:

۱. کنترل اعضا با استفاده از ارائه‌ی تحلیل‌ها و نتایج آن به پاسخگویان تا از واکنش‌های آنان از نتایج گزارش شده، آگاهی حاصل شود، استفاده از ظرافتکاری و حساسیت نظری در بیان و دسته‌بندی عبارات، خود بازبینی پژوهشگر در طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها.

۲. توصیف غنی از مجموعه داده‌های مورد نظر، در طول روند گردآوری داده‌ها و استفاده از رویه‌های ویژه‌ی کدگذاری که به اطمینان از قابلیت انتقال کمک می‌کند.

در این پژوهش، جهت تاییدپذیری، پژوهشگر تلاش کرده است تا فرآیند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها با جزئیات کافی توضیح داده شود و به منظور بررسی کیفیت یافته‌ها و تفسیرها و قضاوت درباره‌ی آن‌ها، کلیه‌ی یادداشت‌ها، اسناد و ضبط شده‌ها را برای بازبینی‌های بعدی محفوظ نگه‌داشته شده است. همچنین به منظور تضمین قابل تایید بودن که در آن پژوهشگر باید نشان دهد که بدون سوگیری و اغراض شخصی، پژوهش را انجام داده است، از روش‌های مختلفی استفاده شد. در تحلیل داده‌ها از نظرات مشارکت کنندگان کمک گرفته شده است تا صحت تحلیل و تفسیر نتایج را مورد بازنگری قرار دهند. به این ترتیب، مفاهیم و مضامین استخراجی توسط پژوهشگر در اختیارنیمی از مشارکت کنندگان قرار گرفت تا صحت مفاهیم، مورد بررسی قرار گرفته شود و داده‌ها چندین بار مورد کدگذاری قرار گرفت و کنترل‌های مستمر بر آن‌ها و توجه دقیق صورت گرفت که بازنمایی دقیق و چگونگی نیل به مضامین، این امر را نشان می‌دهد. برای تایید وابستگی داشتن نیز سعی شد مصاحبه‌ها بدون غرض‌ورزی اجرا شوند.

۳. یافته‌ها

گفت‌وگو مجازی با مصاحبه‌شوندگان حول محور مسئله پژوهش، انجام و تجزیه و تحلیل گردید. از تحلیل مصاحبه‌ها ۲۸ مضمون اصلی به دست آمد:

ویژگی‌های فردی: مضامین اصلی در خصوص ویژگی انگیزه شامل:

شرکت در اجتماعات علمی و مفرحانه دانشجویی: در نظر گرفتن برنامه‌های جمعی مفرحانه و تحریک ذهن و دید دانشجویان نسبت به اشتغال و کارآفرینی و آشناسازی دانشجویان با زمینه‌ها و مهارت‌های شروع و پیشبرد کارآفرینی با برگزاری جلسات آموزشی، در پرورش ویژگی انگیزه کارآفرینی در دانشجویان موثر است.

تدارک اجتماعات علمی برانگیزاننده: نظیر؛ برگزاری گردهمایی‌های مختلف نظیر کارگاه، سمینار و کلاس با حضور افراد موفق کارآفرین جهت تحریک انگیزه‌ی دانشجویان.

پیوند دانشگاه با مراکز کارآفرینی برون دانشگاهی: انجام فعالیت‌های مشارکت‌جویانه‌ی داخلی دانشگاه با مراکز خارج از دانشگاه. مانند؛ مراکز فنی- حرفه‌ای و شرکت‌های دانش‌بنیان.

تفریحات کارآفرینانه دانشجویی: برگزاری اردو، مسابقات و امتیاز دهی به ایده‌های برتر دانشجویان در مورد اشتغال، سبب افزایش انگیزه دانشجویان برای کارآفرینی می‌گردد.

به منظور آشنایی با چگونگی تحلیل یافته‌های پژوهش حاضر یک مورد از جداول یافته‌ها در ذیل آمده است. سایر موارد به همین شیوه تحلیل گردیده و در قالب نمودار نشان داده خواهد شد.

جدول ۱. نمونه کدها و مضامین ویژگی انگیزه

مضامین	کدهای اولیه
تدارک اجتماعات علمی برانگیزاننده	آشنایی دانشجویان با اصول اساسی کارآفرینی با برگزاری کلاس‌ها، کارگاه‌ها، سمینارهای تخصصی نهادینه کردن اصول و راهکارهای کارآفرینی در دانشجویان با آموزش و دادن فرصت کسب و کار عینی و واقعی تدارک کلاس‌های کارآفرینی با فضا و امکانات مناسب و تمرکز روی اصول کارآفرینی دعوت از کارآفرینان موفق و سخنرانی و شرح فعالیت هایشان برای دانشجویان آموزش مهارت کسب و کار از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی با مشارکت سازمان‌های برون دانشگاهی برگزاری کلاس و سخنرانی کارآفرینان موفق در رشته تحصیلی مربوطه برگزاری جلسات پرسش و پاسخ بین اساتید، مسئولین دانشگاه و دانشجویان و شرح ملزومات کارآفرینی برگزاری نشست‌ها با دعوت از کارآفرینان موفق و بیان مطالب انگیزشی شرکت دانشجویان در اجتماعات علمی
پیوند دانشگاه با مراکز کارآفرینی برون دانشگاهی	شرکت دادن دانشجویان در فعالیت‌های مشارکت جویانه دانشگاه مشارکت با تشویق و قرار دادن تسهیلات ارزان و رایگان در اختیار دانشجویان و تقسیم سودکار بین دانشجو و دانشگاه مشارکت دانشگاه با سایر مراکز و سازمان‌های وابسته به دانشگاه، جهت تقویت و عملی کردن طرح‌های برتر انجام، مدیریت و درک جذابیت فعالیت‌های گروهی و به تبع افزایش شور کارآفرینی ایجاد فضای تعاملات گروهی و بین فردی پیرامون پیشنهادها و کارآفرینانه دانشجویان مشارکت دانشگاه با مراکز بیرونی و نشان دادن نتایج عینی و ملموس دانش و عمل دانشجویان به آنان
تفریحات کارآفرینانه دانشجویی	برگزاری اردو جهت بازدید ملموس و واقعی مراکز کسب و کار برگزاری مسابقات ارائه طرح کسب و کار دانش بنیان ایجاد زمینه مفرح ارائه ایده و بها دادن به آن‌ها

در خصوص ویژگی ریسک‌پذیری، شامل:

ایجاد محیط‌های کوچک کسب و کار دانشجویی با استفاده از سازوکارهای دانشگاه: فراهم کردن شرایط کاری مناسب و محدود جهت راه‌اندازی کسب و کارهای کوچک دانشجویی.

تعامل با کارآفرینان و صاحبان مشاغل و حرف مربوطه: ارتباط با افراد کارآزموده در ایجاد اشتغال و کسب و کار و استفاده از تجارب شکست و پیروزی آنان.

فراهم ساختن فضای حمایت‌گرانه با استفاده از سازوکارهای دانشگاه: ایجاد فضای حمایت‌گرانه از سوی دانشگاه جهت سوق دادن دانشجویان به سمت ریسک و کارآفرینی.

بهرمندی از تجارب افراد ریسک‌پذیر و کارآفرین در قالب اجتماعات آموزشی: استفاده از تجارب افراد ریسک‌پذیر و کارآفرین از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی (جلسات، کارگاه، سخنرانی و سمینار)، در ایجاد این صلاحیت موثر است.

در ویژگی خلاقیت شامل:

پرورش خلاقیت با استفاده از روش‌های نوین آموزش: آموزش چگونه خلاق بودن با استفاده از روش‌های نوین یاددهی-یادگیری. ایجاد بستر ایده‌پردازی و ایده‌پروری در محیط دانشگاه: ایجاد محیط و شرایطی برای ارائه و عملی کردن ایده‌های بدیع دانشجویی. به‌کارگیری بستر و روش‌های آموزشی فعال و نوین کارآفرینی: مشارکت انجمن‌ها با کلاس‌های درسی در استفاده از روش‌های نوین تدریس عملی و نظری اشتغال و کارآفرینی و برگزاری اجتماعات کارآفرینانه ایده‌پروری و خلاقیت در قالب دوره‌های آموزشی، کارگاه خلاقیت و ایده‌یابی، همایش و کمیسیون‌ها، کلاس و جلسات سخنرانی. ایجاد فضای رقابت‌جویی سازنده: تدارک فضای رقابت‌جویانه‌ی هدفمند نظیر مسابقات، جشنواره و سمپوزیوم و برگزیدن ایده‌های خلاق و کارای اشتغال‌زایی دانشجویان، باعث پرورش خلاقیت دانشجویان می‌گردد.

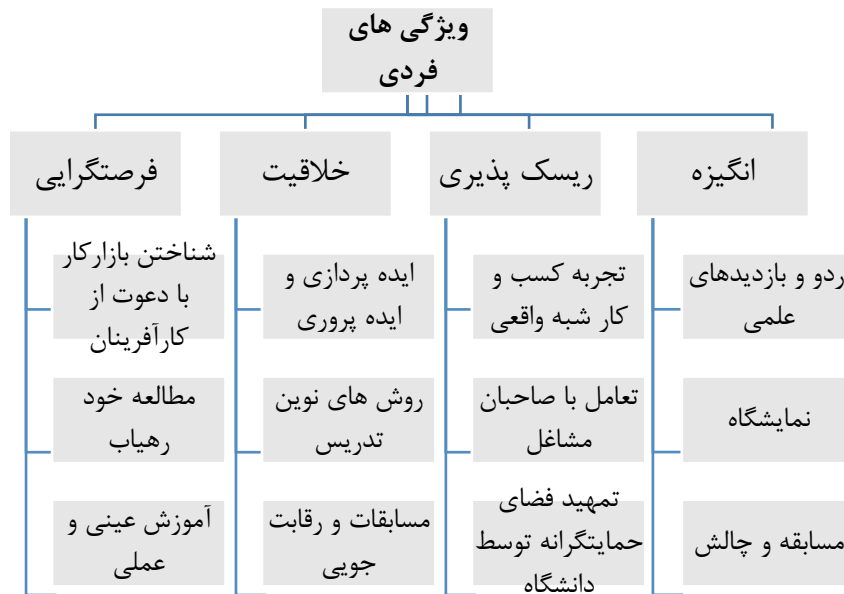
در ویژگی فرصت‌گرایی شامل:

شناساندن موقعیت‌های شغلی و بازار کار هر رشته‌ی تخصصی به دانشجویان: معرفی و در اختیار قرار دادن فرصت‌های شبیه‌سازی شده و واقعی اشتغال پیش‌روی رشته‌تحصیلی دانشجویان در بازار کار.

مطالعه خودرهیاب: جمع‌آوری اطلاعات پیرامون فرصت‌های موجود کسب‌وکار از طریق مطالعه‌ی منابع مختلف.

آموزش عینی و عملی در شرایط واقعی درون و برون دانشگاهی: آموزش غیر تئوری و عملی مربوط به کارآفرینی و به تبع برقراری ارتباط با بازار کار و مراکز کاری (پارک‌های علم و فناوری، دفاتر کاری، آزمایشگاه‌های مربوطه و کسب‌وکارهای محدود) و برقراری ارتباط بین دانشجویان و کارآفرینان موفق با برگزاری اجتماعات آموزشی مانند کارگاه‌ها، سمینار، نشست و کنفرانس‌های تخصصی، و سزگی فرصت‌شناسی را در دانشجویان تقویت می‌کند.

با توجه به مضامین ارائه شده، راهکارهای پرورش هر کدام از صلاحیت‌های فردی کارآفرینی در دانشجویان در نمودارهای زیر ارائه شده است.

نمودار ۱. راهکارهای پرورش ویژگی‌های فردی کارآفرینی در دانشجویان

ویژگی‌های بین فردی:

در خصوص مهارت رهبری و مدیریت شامل:

تعامل و آشنایی با فعالیت‌ها و تجارب مدیران موفق: در اختیار قرار دادن امکانات و اطلاعات راجع به مدیریت های موفق. «محول کردن رهبری و اداره کارهای جمعی به دانشجویان»: سپردن مسئولیت اداره‌ی فعالیت‌های گروهی درسی و غیر درسی به دانشجویان تا حد امکان.

آموزش رسمی و غیر رسمی ترندهای مدیریتی: آموختن چگونگی و ملزومات مدیریت به صورت نظری و عملی به دانشجویان در قالب کلاس‌های درسی و استفاده از تجارب مدیران و کارآفرینان موفق در قالب تشکیل جلسات آموزشی.

رهبری گروه‌های دانشجویی: تشکیل گروه‌های متنوع دانشجویی و سپردن رهبری و مدیریت گروه‌ها به دانشجویان، باعث تقویت این مهارت می‌گردد.

در مهارت گفت‌وگو شامل:

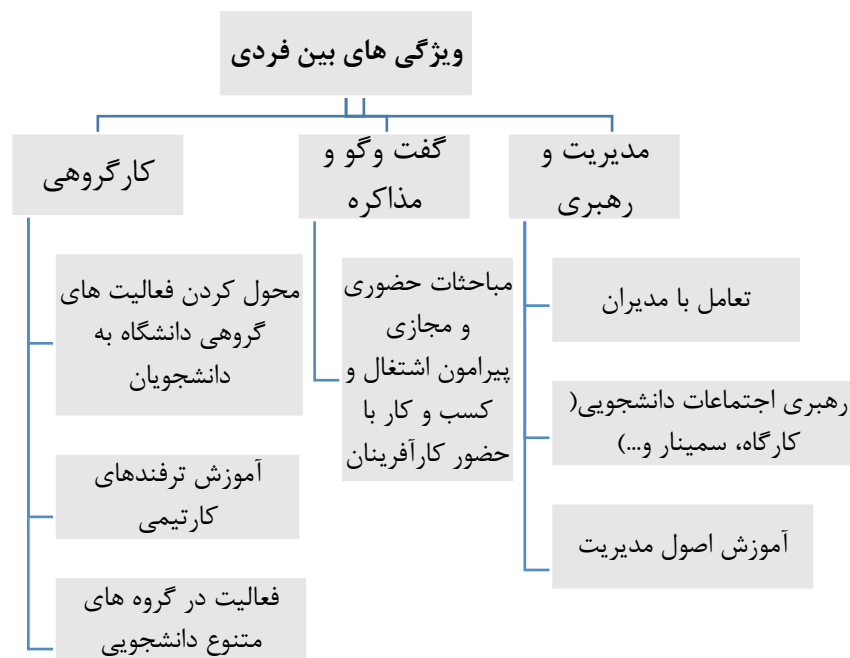
مباحثه و گفت‌وگوهای مجازی و حضوری: ایجاد فضای گفت‌وگوهای مجازی و حضوری و بحث و تبادل نظر پیرامون کار و اشتغال در کلاس‌های درسی و اجتماعات انجمن‌ها.

مباحثه و تبادل نظر در گردهمایی‌های حضوری و مجازی: تمهید زمینه‌های متنوع اجتماعات و گردهمایی افراد و بحث، مناظره و مجادله در مورد مسائل اشتغال و درآمدزایی دانشجویان، سبب تقویت قدرت بیان و مذاکره دانشجویان می‌شود.

در مهارت کارگروهی شامل:

محول کردن کارگروهی به دانشجویان و آموزش اصول آن در قالب اجتماعات علمی- آموزشی: آشنایی دانشجویان با اصول کار جمعی از طریق تشکیل جلسات و کلاس‌های آموزشی و سپردن کار جمعی دانشجویی به آنان و ترغیب و به‌کارگیری دانشجویان بر انجام تکالیف و فعالیت‌های کلاسی به صورت گروهی با مشارکت اساتید و انجمن‌ها. فعالیت در شبکه‌ها و اجتماعات علمی- آموزشی، تفریحی و قاعده‌مند آکادمیک: ایجاد فضاهای گردهمایی‌های علمی، تفریحی، مشوقانه و حمایت‌گرانه برای دانشجویان، انجام فعالیت‌ها و تکالیف درسی به صورت گروهی با مشارکت انجمن‌ها و اساتید و تشکیل گروه‌های متحد دانشجویی و محول کردن مسئولیت و تقسیم وظایف درست بین آنان، روحیه انجام کار گروهی را در دانشجویان تقویت می‌کند.

با توجه به مضامین ارائه شده، راهکارهای پرورش هر کدام از صلاحیت‌های بین‌فردی کارآفرینی در دانشجویان در نمودارهای زیر ارائه شده است.

نمودار ۲. راهکارهای پرورش ویژگی‌های بین‌فردی کارآفرینی در دانشجویان

تهیه مدل کسب‌وکار:**در خصوص مدل کسب‌وکار شامل:**

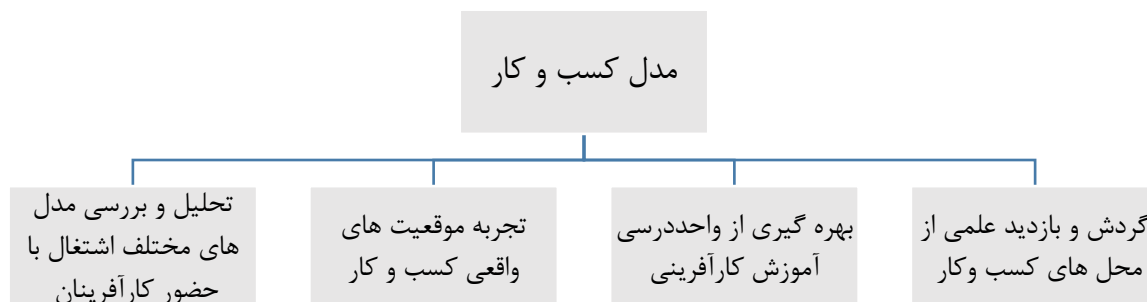
سرمشق‌گیری از طریق بازدید و گردش علمی: بازدید و مشاهده‌ی مستقیم از مرکز کسب‌وکار و آشنایی با روند طراحی مدل و فعالیت‌های آنان.

بهره‌گیری از واحد درسی آموزش کارآفرینی و اجتماعات انجمن‌ها: استفاده از ظرفیت واحد درسی آموزش کارآفرینی و آموزش نظری و عملی طراحی مدل کسب‌وکار و آموزش رویه‌ها و اصول تهیه‌ی طرح‌های کسب‌وکار توسط افراد مجرب در جلسات و گردهمایی‌های آموزشی انجمن‌ها.

بررسی و تجزیه و تحلیل مدل کسب‌وکارهای صورت گرفته: دادن فرصت بررسی و تجزیه و تحلیل مدل‌های کسب‌وکار انجام شده‌ی پیشین به دانشجویان.

شکل‌دادن شبکه‌های حضوری و مجازی از دانشجویان و آشناسازی آنان با مدل‌های بوم کسب‌وکار: بهره‌گیری دانشجویان از نمونه طرح‌های مختلف کسب‌وکار با شرکت در جلسات و دوره‌های مختلف مجازی و حضوری.

قرارگرفتن دانشجویان در موقعیت‌های واقعی و ملموس کسب‌وکار: بررسی و الگوبرداری دانشجویان از مدل‌های مختلف کسب‌وکار با حضور در موقعیت‌های واقعی اشتغال‌زایی خارج از دانشگاه، دانشجویان را با تهیه طرح‌های متنوع کسب‌وکار آشنا می‌سازد.

نمودار ۳. راهکارهای آشنایی با تهیه مدل کسب‌وکار در دانشجویان

۴. بحث و نتیجه‌گیری

هم اکنون در سطح دنیا، برای آموزش کارآفرینی از روش‌های آموزشی گوناگون و ابزارهای آموزشی مختلفی استفاده می‌شود. اما آنچه اهمیت دارد، ترکیب جنبه‌های نظری و عملی برای کمک به پرورش شایستگی‌های کارآفرینانه در دانشجویان است. با توجه به اهمیت منابع یادگیری کارآفرینانه در پرورش شایستگی‌های کارآفرینانه دانشجویان، دانشگاه‌ها متناسب با رسالت خود، تلاش می‌کنند از منابع یادگیری موجود به نحو مناسب بهره‌گیرند. نهادهایی همانند انجمن‌های علمی و کانون فرهنگی-هنری می‌توانند، نقش سازنده‌ای در مسیر این رسالت‌ها ایفاء نمایند. برخی محققان و دست‌اندرکاران امر آموزش، نیز به فعالیت‌های دانشجویان در تشکلهای دانشجویی در دانشگاه‌ها به عنوان عمل اجتماعی دانشجویان که مکمل یادگیری‌های آموزشی است، تاکید دارند و معتقدند که این مشارکت، به توان بیشتر دانشجویان در زندگی و آینده‌ی شغلی آنها کمک می‌کند. همسو با یافته‌های پژوهش حاضر، نقیب‌زاده و جانزاده (۱۳۹۰) دریافتند که انجمن‌های علمی فعال در رشته‌های مختلف، می‌توانند با تسهیل در فرآیندهای آموزشی رشته‌های خود، نقش تکمیلی مهم را در نظام دانشگاهی بر عهده بگیرند و به آموزش دانشجویان و آشناسازی آنها با دستاوردهای جدید علمی بپردازند. این فرآیندها خود باعث تسهیل در فرایند آموزشی دانشجویان و ارتقاء سطح علمی رشته و دانشکده می‌شود. گودرزی و خالوئی (۱۳۹۸) نشان می‌دهند که ماهیت رشته‌های علوم انسانی به گونه‌ای است که انجمن‌های علمی این علوم می‌توانند در قالب فعالیت‌های مختلف در راستای آموزش کارآفرینی نقش مکمل آموزشی ایفا کنند و صلاحیت‌های موردنیاز کارآفرینی را در دانشجویان پرورش دهند. نقش رشته‌های علوم انسانی و علوم اجتماعی در توسعه دانشگاه کارآفرین، نیازمند کاربردهای عملی آن در

جامعه است تا بتوانند تامین مالی بیرونی نیز داشته باشند. نتایج پژوهش حاضر که شناسایی راه‌های آموزش و آشناسازی دانشجویان رشته‌های علوم انسانی با کارآفرینی از طریق فعالیت‌های مختلف تشکل انجمن‌های علمی دانشجویی دانشگاه بوعلی سینا همدان می‌باشد نیز حاکی از این است که صرفاً آموزش‌های نظری و تئوری، دانشجویان را آن‌طور که شایسته است با صلاحیت‌ها و شیوه‌های کارآفرینی آشنا نمی‌سازد و می‌بایست در کنار آن، آموزش عملی و ملموس در محیط‌های واقعی صورت پذیرد و ویژگی‌های مختلف موردنیاز جهت کارآفرینی و ایجاد اشتغال در دانشجویان از طرق مختلف پرورش یابد.

یافته‌های این پژوهش را می‌توان در سه محور عمده مورد بحث قرار داد: الف. صلاحیت‌های فردی، ب. صلاحیت‌های بین‌فردی و ج. توانایی تهیه مدل کسب‌وکار در دانشجویان رشته‌های علوم انسانی. برای پرورش ویژگی‌های فردی مورد نیاز کارآفرینی در دانشجویان؛ برگزاری اجتماعات برانگیزاننده علمی دانشجویی نظیر کارگاه‌ها، سمینارها، جشنواره‌ها، کنفرانس‌ها، جلسات سخنرانی، پرسش و پاسخ و ایده‌پردازی و ایده‌پروری با دعوت از کارآفرینان و بهره‌گیری از تجارب موفق و ناموفق آنان؛ بازدید از محل‌های کسب‌وکار؛ برگزاری اردوهای علمی کارآفرینانه؛ استفاده از روش‌های خلاقانه و نوین تدریس به صورت عینی و عملی توسط اساتید دانشگاه و پیوند دروس با بحث‌های کارآفرینانه؛ شناسایی فرصت‌ها و فضاها برای اشتغال و کسب‌وکار به دانشجویان توسط اساتید دانشگاه در تمامی دروس و همچنین توسط کارآفرینان در گردهمایی‌هایی که توسط انجمن‌های علمی دانشجویی برگزار می‌گردد؛ تدارک مسابقات و رقابت‌جویی و مطالعه شخصی پیرامون اشتغال‌زایی و کارآفرینی، می‌تواند موثر باشد. بنابراین یافته‌های پژوهش حاضر با پژوهش‌های مینایی‌پور و همکاران (۱۳۹۹)، حسینی و همکاران (۱۳۹۹)، گودرزی و خالوئی (۱۳۹۸)، سراجی (۱۳۹۷)، عبدالمهدی و مقصودی (۱۳۹۵)، حکیم‌زاده و همکاران (۱۳۹۵)، مقصودی (۱۳۹۵)، سکاندو و همکاران (۲۰۲۱)، سلیمان (۲۰۰۸) و راسموسن و سرهایم (۲۰۰۶) هم راستا است.

برای پرورش ویژگی‌های بین‌فردی، تعامل با صاحبان مشاغل و حرف، راهکارهایی نظیر رهبری و اداره فعالیت‌های جمعی دانشجویان و دانشگاه، مذاکرات و تبادل نظر در شبکه‌های حضوری و مجازی دانشجویان، فعالیت جدی در انجمن دانش‌آموختگان، آموزش اصول انجام امور اجتماعی به دانشجویان در قالب شبکه‌ها و اجتماعات علمی-آموزشی، تفریحی و قاعده‌مند آکادمیک و ایجاد استارت‌آپ‌ها پیشنهاد می‌گردد. لذا یافته‌های این پژوهش با پژوهش‌های حسینی و همکاران (۱۳۹۹)، گودرزی و خالوئی (۱۳۹۸)، حکیم‌زاده و همکاران (۱۳۹۵)، مقصودی (۱۳۹۵)، سکاندو و همکاران (۲۰۲۱)، راسموسن و سرهایم (۲۰۰۶) همسو بود.

همچنین برای آشنایی دانشجویان با چگونگی تهیه و طراحی مدل‌های مختلف کسب‌وکار، راهکارهایی مانند، برگزاری بازدید و گردش‌های علمی جهت آشنایی و سرمشق‌گیری از مدل‌های مختلف کسب‌وکار در حوزه‌ی علوم انسانی؛ توجه جدی به واحد درسی آموزش کارآفرینی توسط اساتید و دانشجویان و پیوند آن با محیط‌های واقعی کسب‌وکار برون دانشگاهی نظیر شرکت‌های دانش‌بنیان و پارک‌های علم و فناوری؛ تجزیه و تحلیل مدل‌های مختلف اشتغال با حضور افراد خبره در کارآفرینی، ارائه شده است. این یافته‌ها با نتایج پژوهش‌های مینایی‌پور و همکاران (۱۳۹۹)، حسینی و همکاران (۱۳۹۹)، عبدالمهدی و مقصودی (۱۳۹۵)، سکاندو و همکاران (۲۰۲۱)، وینگرادو و همکاران (۲۰۱۹)، فایول (۲۰۱۰)، سلیمان (۲۰۰۸) و راسموسن و سرهایم (۲۰۰۶) هم راستا می‌باشد.

در پژوهش حاضر، محدودیت‌هایی وجود داشت. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌ها به ساختار نهادی و منابع محدود انجمن‌های علمی دانشجویی بازمی‌گردد. این انجمن‌ها عمدتاً با کمبود بودجه، فقدان زیرساخت‌های مناسب و حمایت ناکافی از سوی نهادهای دانشگاهی مواجه هستند که اجرای برنامه‌های آموزشی منسجم در حوزه شایستگی‌های کارآفرینی را با دشواری روبه‌رو می‌سازد. از سوی دیگر، دانشجویان علوم انسانی به دلیل غلبه رویکردهای نظری در رشته‌های خود، آشنایی اندکی با مفاهیم عملی کارآفرینی دارند و انگیزه کافی برای مشارکت در این برنامه‌ها از خود نشان نمی‌دهند. همچنین، سنجش دقیق شایستگی‌های کارآفرینی به دلیل ماهیت چندبعدی و کیفی آن‌ها، با چالش‌های روش‌شناختی متعددی همراه است و امکان تعمیم‌پذیری یافته‌ها به سایر رشته‌های علوم

انسانی را محدود می‌کند. افزون بر این، ناپایداری فعالیت انجمن‌های علمی ناشی از تغییرات دوره‌ای اعضا و نبود مربیان متخصص در حوزه کارآفرینی متناسب با رشته‌های علوم انسانی، از دیگر موانع جدی در مسیر این پژوهش به شمار می‌رود. در راستای محدودیت‌های پژوهش، پیشنهاد‌های پژوهشی ارائه شده است که شامل انجام یک مطالعه تطبیقی میان اثربخشی روش‌های آموزش کارآفرینی در دانشجویان علوم انسانی و فنی‌مهندسی می‌تواند به شناسایی رویکردهای متناسب با هر حوزه کمک کند. همچنین طراحی و اعتبارسنجی یک الگوی بومی برای سنجش شایستگی‌های کارآفرینی با در نظر گرفتن ابعاد شناختی، نگرشی و مهارتی ضروری به نظر می‌رسد. بررسی نقش میانجی‌گرانه عواملی همچون خودکارآمدی کارآفرینانه و خلاقیت در تأثیرگذاری آموزش‌های انجمن‌های علمی، و نیز انجام یک مطالعه طولی برای ارزیابی پایداری این تأثیرات در بلندمدت، از دیگر پیشنهاد‌های پژوهشی این مطالعه است. علاوه بر این، بررسی موانع نهادی و فرهنگی مؤثر بر مشارکت دانشجویان علوم انسانی از طریق رویکرد کیفی می‌تواند به درک عمیق‌تری از چالش‌های موجود منجر شود.

همچنین پیشنهاد‌های کاربردی شامل ایجاد یک صندوق حمایت مالی ویژه برای انجمن‌های علمی فعال در حوزه کارآفرینی با مشارکت دانشگاه‌ها و بخش خصوصی می‌تواند بسیاری از محدودیت‌های مالی را برطرف کند. طراحی کارگاه‌های توانمندسازی برای اعضای انجمن‌ها با محوریت مهارت‌های تسهیل‌گری و مدیریت پروژه، و نیز تدوین یک بسته آموزشی استاندارد و بومی‌سازی شده شامل محتوای نظری و تمرین‌های عملی، از گام‌های مؤثر در این مسیر است. ایجاد شبکه‌ای از منتورهای کارآفرین از میان فارغ‌التحصیلان موفق علوم انسانی و ادغام فعالیت‌های انجمن‌ها با واحدهای درسی مرتبط با کارآفرینی نیز می‌تواند انگیزه مشارکت دانشجویان را افزایش دهد. برگزاری رویدادهای رقابتی و نمایشگاه‌های ایده‌پردازی در سطح دانشگاه نیز به شناسایی استعداد‌های کارآفرین و ایجاد انگیزه در میان دانشجویان علوم انسانی کمک شایانی خواهد کرد.

منابع

- آقا محمدی، مهرداد؛ محمدی الیاسی، قنبر؛ نظری توکلی، سعید؛ و احمدپوردریانی، محمود. (۱۳۹۶). همه‌گیرشناسی تعهد رهبران کارآفرین به اخلاق کسب‌وکار. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۳(۱۱)، ۴۰۱-۴۲۰.
- باقر صاد، وجیهه. (۱۳۹۹). آموزش کارآفرینی و تأثیر آن بر قصد کارآفرینانه. فصلنامه کارافن، ۳۸، ۲۰.
- حکیم‌زاده، رضوانه؛ دهقانی، مرضیه؛ زالی، محمدرضا؛ و ملکی‌پور، احمد. (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی برنامه درسی آموزش کارآفرینی در رشته‌های علوم اجتماعی و رفتاری دوره کارشناسی دانشگاه تهران با دانشگاه‌های برتر جهان. فصلنامه پژوهش و نگارش کتاب‌های دانشگاهی، ۳۷، ۸۹-۱۱۳.
- صلاحی مقدم، سهیلا؛ و مقداری، علی. (۱۳۸۴). علوم انسانی و هنر عوامل مؤثر و ضروری در آموزش رشته‌های مهندسی. فصلنامه آموزش مهندسی ایران، ۹(۳۳)، ۷۳-۸۶.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ و شیخ زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت)، ۲۵(۱۰)، ۱۵۱-۱۹۸.
- عبداللهی، حسین؛ و مقصودی، سمیه. (۱۳۹۶). شناسایی روش‌های اثربخش آموزش کارآفرینی. دوفصلنامه مطالعات آموزشی نما آجا، ۱۰، ۱-۱۲.
- عزیزی، محمد و مختاری، نگار. (۱۳۹۶). آموزش کارآفرینی برای دانستن، انجام دادن و بودن در دوره ابتدایی با رویکرد تلفیقی. فصلنامه علمی پژوهشی توسعه کارآفرینی، ۱۰(۴)، ۶۳۵-۶۵۴.
- گودرزی، مهدی؛ و خالویی، فرزانه. (۱۳۹۷). راهبردهای توسعه دانشگاه کارآفرین در حوزه علوم انسانی و اجتماعی مبتنی بر مطالعه چندموردی. فصلنامه رشد و فناوری، ۱۵(۵۹)، ۶۳-۷۰.
- مقصودی، سمیه. (۱۳۹۵). مروری بر روش‌های تدریس در آموزش کارآفرینی. مجله مطالعات آموزشی، ۴(۴)، ۶۳-۷۰.
- میرزایی، حسن؛ میرزایی، مجتبی؛ و علی‌زاده، توحید. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر تقویت مشارکت اجتماعی دانشجویان در انجمن‌های علمی-دانشجویی (مطالعه موردی: انجمن علمی دانشگاه فردوسی مشهد). مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۹(۲)، ۱۵۴-۱۶۹.
- مینایی‌پور، فرحناز؛ رحیمیان، حمید؛ طاهری، مرتضی؛ و عباسپور، عباس. (۱۳۹۸). شناسایی راهبردهای آموزش کارآفرینان جوان: یک مطالعه کیفی. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۶(۱)، ۴۱-۶۲.
- Heinonen, J., & Poikkijoki, S. A. (2006). An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible? *Journal of management development*, 25(1)80-94. <https://doi.org/10.1108/02621710610637981>
- Kushwaha, B. P., & Maru, F. Y. (2015). The Attitude of Management Students Towards Entrepreneur & Entrepreneurship. *International Journal of Research in Management & Technology*, 5(4): 325-329.

- Rasmussen, E. A., & Sørheim, R. (2006). *Action-based entrepreneurship education. Technovation*, 26(2), 185-<https://doi.org/10.1016/j.technovation.2005.06.012>.
- Reyes, Charisse N. (2016). "Framing the entrepreneurial university: the case of the National University of Singapore." *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 8(2): 148–167. <https://doi.org/10.1108/JEEE-09-2015-0046>.
- Secundo, G., Gioconda, M. E. L. E., Del Vecchio, P., Gianluca, E. L. I. A., Margherita, A., & Valentina, N. D. O. U. (2021). Threat or opportunity? A case study of digital-enabled redesign of entrepreneurship education in the COVID-19 emergency. *Technological forecasting and social change*, 166, 120565.
- Solomon, G. (2008). Entrepreneurship education in the United States. 95-118. <https://www.oecd-ilibrary.org>.
- Venkataraman, S. (2019). The distinctive domain of entrepreneurship research. In *Seminal ideas for the next twenty-five years of advances*. Emerald Publishing Limited.
- Vesper, K. H., & Gartner, W. B. (1997). Measuring progress in entrepreneurship education. *Journal of Business venturing*, 12(5), 403-421. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(97\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(97)00009-8).
- Vinogradova, M., Konstantinov, V., Prasolov, V., Lukyanova, A., & Grebenkina, I. (2019). Level entrepreneurship-role in the digital economy, tendencies of improvement of the information support system. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22(5), 1-12. abacademies.org/articles.
- Volpe, M. (2018). "Entrepreneurial University and Business Education: Towards a Network Model". *International Journal of Business and Management*, 13(3): 13–27..
- Engle, R.L., Dimitriadi, N., Gavidia, J.V., Schlaegel, C., Delanoe, S., Alvarado, I., He, X., Buame, S., & Wolf, B. (2010). "Entrepreneurial intent: A twelve country evaluation of Ajzen model of planned behavior" *international journal of entrepreneurial behavior and research*, 16(1), 35-57. <https://doi.org/10.1108/13552551011020063>
8. Fayolle, A. (2010). Insights from an international perspective on entrepreneurship education. In A. Fayolle (Ed.), *Handbook of research in entrepreneurship education*, Vol. 3, international perspectives (pp. 1–9). <https://doi.org/10.4337/9781849806688.00006>
- Fayolle, A., Gailly, B. (2015). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *J. Small Bus. Manage.* 53(1), 75–93.
- Joensuu-Salo, S., Peltonen, K., Hämäläinen, M., Oikkonen, E., & Raappana, A. (2021). Entrepreneurial teachers do make a difference—or do they?. *Industry and Higher Education*, 35(4), 536-546.
- Lackéus, M.: (2015). Entrepreneurship in education: what, why, when, how OECD Entrepreneurship360 background article. *OECD Center for Entrepreneurship, Paris*, available at: www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf.

- Li, J. (2025). Entrepreneurial skill augmented neural network (ESANN): A deep learning approach for enhancing entrepreneurial competencies in teachers. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, 18(1), 127.
- Makaya, C., Blanco, C., & Barrédy, C. (2023). Towards an ecological approach for interaction management in entrepreneurship courses. *Journal of Business Research*, 160, 113749.
- Neck, H. M., & Corbett, A. C. (2018). The scholarship of teaching and learning entrepreneurship. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 1(1), 8-41.
- Phuong, Q. D.: (2024). *Exploring the transition gap- a processual model of contextual influences on students' engagement in entrepreneurial activities*, Universität Bremen.

Exploring the Methods of Teaching Entrepreneurship Skills to Humanities Students Through Student Scientific Associations

Farhad Seraji¹, Zahra Shadabipour²

1. Professor, Department of Methods and Curriculum, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

2. M.A, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

Email: fseraji@ut.ac.ir

Abstract

The purpose of this research was to identify the ways of teaching entrepreneurship to students through the activities of scientific-student associations of humanities fields. By adopting a qualitative approach and with the logic of targeted sampling, 10 experts and 14 students who are members of humanities scientific associations were selected for semi-structured interviews. The interview questions were focused on the areas of individual and interpersonal characteristics and ways of preparing business models. Thematic analysis method was used to analyze the data, and to ensure the quality of the data, the criteria of validity, transferability, reliability and verifiability were used. By analyzing the themes, 28 main themes were obtained, which are used to develop individual characteristics, such as "creating an objective and real learning environment through attending various business centers and holding student gatherings with the benefit of the experiences of entrepreneurial people". It was achieved. To strengthen the interpersonal characteristics, "Exchanging experience in various scientific-educational gatherings and networks", "Getting to know job positions and the labor market of each field of study by applying new teaching methods and interacting with business owners. Related", "Delegating the management of university collective activities to students" was extracted. Also, to develop skills related to business model preparation, ways such as "familiarity with different models of work and employment with activity in real business networks and spaces," using the entrepreneurship education course unit The means of preparing visits and scientific trips and analyzing various business models" was suggested.

Keywords: Entrepreneurship Education, Teaching Methods, Humanities Fields, Student Scientific Associations, Experts.